

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.01: 316.47 (277.5)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2023.99.6>

І. С. НЕЧИТАЙЛО

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
Харківський національний університет внутрішніх справ

О. В. БОРЮШКІНА

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Державний біотехнологічний університет

ПІДВИЩЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНА КАПІТАЛІЗАЦІЯ: ОБҐРУНТУВАННЯ ВЗАЄМООБУМОВЛЕНOSTІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ)

Статтю присвячено розгляду тенденцій, які актуалізувалися в українському громадянському суспільстві з початком повномасштабного вторгнення росії, і свідчать про певні зрушення процесу соціальної капіталізації (тобто перетворення існуючих соціальних зв'язків на соціальний капітал). Мета статті полягає у теоретичному осмисленні та обґрунтуванні взаємообумовленості посилення громадянської активності та соціальної капіталізації, на прикладі українського суспільства в умовах повномасштабної війни росії проти України. Автори зауважують на доцільності використання терміну «соціальна капіталізація», який підкреслює не-сталість соціального капіталу, його форм та стану, зосереджує увагу на важливості, власне, процесу накопичення соціального капіталу. В якості емпіричної бази використовуються результати досліджень, проведених на перших етапах перебування України в умовах повномасштабної війни українським аналітичними центрами та організаціями (Соціологічна група «Рейтинг», «Gradus Research» та ін.). На основі цих даних доводиться високий рівень згуртованості українців та довіри до державних інституцій, консолідація на рівні уявлень, цінностей, національної ідентичності, а разом із тим, і на рівні соціальних дій, що призводить до розвитку громадянської активності. Робиться висновок,

що на тлі значного підвищення громадянської активності відбувається утворення численних зв'язків між громадянами та їх об'єднаннями. На думку авторів, ці зв'язки надають потужного імпульсу процесу соціальної капіталізації. Зауважується, що навіть якщо активні дії громадян та їх об'єднань в певні періоди часу будуть знижуватися, у разі виникнення нових проблем, накопичений соціальний капітал завжди буде слугувати надійною основою для швидкого згуртування і соціальної консолідації громад і суспільства в цілому.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська активність, соціальний капітал, соціальна капіталізація, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. В становленні громадянського суспільства процеси соціальної консолідації і згуртування відіграють надважливу роль, будучи одночасно і передумовою формування такого суспільства, і механізмом його подальшого функціонування. Соціальна консолідація і згуртування, в свою чергу, уможливорюються за умови наявності стійких соціальних зв'язків між індивідами і соціальними групами, які встановлюються та існують на основі довіри, поваги, взаємної зацікавленості. Під час значних соціальних потрясінь соціальні зв'язки між індивідами та групами можуть як послабитися (як під час пандемії COVID-19), так і посилюватися [7, с. 5]. Одним з найзначніших соціальних потрясінь є війна. Як правило, у першій своїй фазі, війна консолідує суспільство, згуртовує його громадян перед обличчям спільного лиха та ворога. Втім з подальшим ходом війни, на тлі економічного упадку, постійного емоційного напруження, фізичного та психологічного виснаження більшої частини населення, слідом за стрімким сплеском консолідації може прийти не менш стрімке падіння її рівня, що несе негативні соціальні наслідки. Цю статтю присвячено розгляду тенденцій, які актуалізувалися в українському громадянському суспільстві з початком повномасштабного вторгнення росії і свідчать про певні зрушення процесу соціальної капіталізації – перетворення існуючих соціальних зв'язків на соціальний капітал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато хто з українських дослідників розглядає потужний соціальний капітал як запоруку успішного розвитку суспільства. Наприклад, О. Краєвська, зауважує на взаємозв'язку соціального капіталу, соціальної довіри та самоорганізації населення і підкреслює: «В сучасних умовах розвитку українського суспільства... актуалізується роль соціального капіталу як чинника формування неконфліктних відносин у суспільстві на засадах довіри та партнерства. Трансформація суспільно-економічних відносин в умовах недовіри до інститутів влади та зневіри у власних силах обумовлює зростання соціальної напруги та блокування потужних ресурсів суспільного розвитку... За таких обставин актуалізується необхідність дослідження інструментів розвитку соціального капіталу, де одним із головних є самоорганізація населення...» [15, с. 142]. М. Губа розглядаючи соціальний капітал, як чинник розвитку громад пише: «...Соціальний капітал, втілюючись в очікуваннях, що спільно

розділяються, і нормах, що регулюють практики поведінки і людські відносини, є стержнем функціонування суспільства як на макро-, так і на мікрорівні...» [6, с. 18]. Д. Гончаров і В. Тукан, досліджуючи роль соціального капіталу крізь призму теорії самоорганізації складних систем, роблять такий висновок: «... Соціальний капітал є завжди продуктом організованої взаємодії, тому він має громадську, а не індивідуальну природу... Соціальний капітал ... сприяє зміцненню “живої матерії” громади ... сприяє формуванню взаємної поінформованості та міжособистісної солідарності...» [3, с. 32]. Л. Єлісеєва розглядає соціальний капітал як основу кооперативної взаємодії, з одного боку, як результат кооперації індивідів, а з іншого – як ресурс, що «... визначає обмеження та економічні можливості для нових форм економічної активності, сприяє зменшенню трансакційних витрат, асиметрії інформації, проявів опортуністичної поведінки та відповідно забезпечує економічний розвиток нової якості (через ... підвищення рівня соціальної згуртованості тощо)...» [11, с. 32].

В цілому аналіз спеціальної наукової літератури показує, що, на думку вітчизняних і закордонних вчених, розвиток демократичного суспільства, базовими цінностями якого є державність, добробут населення, національна безпека, гуманізм, ідеали свободи, рівності соціальних шансів і можливостей, високий рівень особистої відповідальності, не уявляється можливим без потужного соціального капіталу. Такої думки дотримуються О. Герман, М. Грицаєнко, О. Демків, Т. Заяць, В. Жаховська, І. Карпова, Т. Руда, В. Середа та ін. [2; 4; 7; 18; 19; 20]. На цьому тлі, недостатньо вивченими залишається тенденції, що демонструють зворотній зв'язок, тобто ті, що мають місце в громадянському суспільстві, і свідчать про процес соціальної капіталізації – перетворення на соціальний капітал зв'язків, утворюваних громадянською активністю (індивідів, соціальних груп і організацій).

Мета статті – теоретичне осмислення та обґрунтування взаємообумовленості процесів посилення громадянської активності та соціальної капіталізації (на прикладі українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення росії).

Виклад основного матеріалу. В цілому, всі наукові трактування соціального капіталу можна диференціювати на ті, що співвідносяться з мікрорівнем соціальної взаємодії і ті, що розкривають це поняття в контексті макросоціальних відносин. На мікрорівні соціальний капітал – це сукупність реальних і потенційних ресурсів індивіда, до яких він має доступ як член тієї чи іншої соціальної групи (спільноти, мережі тощо) і які можуть бути використані в досягненні особистих цілей (У. Бейкер, Р. Барт, Н. Лін, А. Поргес, Х. Д. Флеп та ін.). Макрорівневі трактування соціального капіталу відбиті у визначенні, запропонованому Р. Патнамом, згідно якого соціальний капітал утворюється з активних стосунків між людьми, в межах яких (і для існування/підтримки яких) довіра та спільні цінності мають першочергове

значення, роблять можливими та спрощують їх (людей) взаємодію [7, с. 20; 26, с. 103;]. Подібні визначення соціального капіталу пропонуються М. Шиффом, Ф. Фукуямой та ін. При такому підході, обсяг соціального капіталу повністю залежить від рівня взаємної довіри членів суспільства і найчастіше проявляє себе у активності їхньої участі в тих чи інших громадських (недержаних) організаціях, асоціаціях тощо.

Окрім того, в залежності від якісних та кількісних характеристик соціальних мереж, у які включена людина, розрізняють зв'язуючий (bonding; від англ. – той, що «пов'язує») та об'єднуючий (bridging; від англ. – той, що «будує мости») соціальний капітал [26, с. 104]. Зв'язуючий соціальний капітал формується і накопичується у взаємодії з близькими людьми, особисто значущими для індивіда (члени родини, родичі, друзі тощо). Об'єднуючий соціальний капітал вибудовується на основі відносин між різними соціальними групами. Маються на увазі, передусім, зв'язки у межах громадських організацій та спільнот, формальні зв'язки членства та/або партнерства. Вважається, що саме об'єднуючий соціальний капітал є тим ресурсом, що дозволяє забезпечити прозорість та підзвітність державних і недержавних інститутів, стимулює економічне зростання та полегшує виконання реформ. Ідеальні умови для накопичення такого капіталу утворює розвинуте громадянське суспільство, для якого характерні високий рівень громадської активності та довіри [19].

Безумовно, існує спільність у всіх зазначених трактуваннях і типах соціального капіталу. В усіх випадках йдеться про соціальні зв'язки, що вибудовуються на основі довірчих відносин та відносної спільності ціннісного поля. Брак соціального капіталу, у буд-якому разі, має чимось компенсуватися. Як правило, така компенсація відбувається за рахунок поширення і домінування авторитарних або тоталітарних практик з боку держави, оскільки пасивні та роз'єднані громадяни не в змозі поставити державу під належний контроль. У такій ситуації розвиток демократії є неможливим, а громадянське суспільство може існувати, у кращому випадку, тільки «на бумазі».

В межах цієї статті ми використовуємо термін «соціальна капіталізація», який підкреслює не-сталість соціального капіталу, його форм та стану, зосереджує увагу на важливості процесу накопичення соціального капіталу, динаміка якого значно зростає у періоди соціальних революцій (наприклад, під час Революції Гідності) та потрясінь (таких, як російсько-українська війна).

Поняття громадянського суспільства застосовується для позначення системи суспільних відносин, що перебувають поза сферою державного врегулювання. Громадянське суспільство утворюється та функціонує на основі самоорганізації його структур, а не на підставі організації державою певних «засновуючих» заходів, нав'язування лінії поведінки тим чи іншим інститутам. Саме різноманітні форми самоорганізації громадян несуть в собі величезні резерви соціального, економічного і культурного розвитку держави [16, с. 100].

Починаючи з першого року незалежності, кількість громадянських організацій в Україні незмінно зростає. Так, у 1991 році їх налічувалося близько 400, через десять років (2011) їх було вже 67696, а ще через 10 років (2021) – 92361. Дослідники розвитку громадянського суспільства в Україні засвідчують, що переломними у цьому процесі стали 2013–2014 рр. [20]. На тлі подій, пов'язаних із Революцією Гідності, агресією Росії, порушенням нею державних кордонів України і початком російсько-української війни, український народ гуртується, з'являються численні волонтерські рухи, недержавні організації, що об'єднують людей, які прагнуть застосувати власні сили і активність для протистояння агресору, допомоги українським військовим, підтримки цивільного населення тощо. Важливо, що більшість із зазначених об'єднань не просто існує, а реально діє, роблячи важливі для країни справи.

Слід зазначити, що, відповідно до регулярних соціологічних моніторингів, «переломні» для України моменти супроводжувалися різкими стрибками рівня довіри до органів державної влади. Проте, з плином часу, рівень довіри знову знижувався до критично низьких показників. Це чудово ілюструють результати Національного опитування громадян щодо демократичних змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні, виконаного компанією GFK Ukraine за фінансової підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя». Дослідження проводилось на основі порівняння результатів двох соціологічних опитувань, відповідно, в 2015 та 2016 рр. Результати цього дослідження дали змогу зробити наступні висновки: критично низьким і без ознак позитивної динаміки залишався рівень довіри до вищих органів влади (рівень довіри до Президента (П. Порошенка) навіть дещо знизився: з 19% у 2015 р. до 16% у 2016 р.); мала місце слабка тенденція підвищення довіри до суду та прокуратури (судовій владі довіряли 5% у 2015 р., у 2016 – 10%, а прокуратурі, відповідно, 6% та 11%), при цьому рівень недовіри до суду скоротився з 79% у 2015 р. до 69% у 2016 р., а прокуратурі – з 77% до 61%, відповідно. Це, може свідчити скоріше про суспільні очікування від розпочатих на той час реформ, ніж про реальні зміни; суттєво підвищився рівень довіри до нової поліції (з 8% у 2015 р. до 21% у 2016 р.), хоча залишався високим і рівень недовіри (37%), а також питома вага тих, хто ще не визначився; стабільним залишався високий рівень довіри до інститутів, які в масовій свідомості асоціюються зі спротивом збройній агресії Росії (Збройні сили України, добровольчі батальйони та волонтери); у 2016 р. посилювались регіональні відмінності. «Особлива позиція» населення Сходу України проявила себе доволі помітно: щодо окремих інститутів рівень недовіри в два рази перевищує середні значення для України. Досить несподіваними були відповіді населення Півдня України, які фіксували підвищення рівня довіри навіть до вищих органів влади (наприклад, Кабінету Міністрів

України довіряли 16%, у той час, як в середньому по всій Україні – 10%); зросла зневіра в можливості української влади в найближчій перспективі («наступні 12 місяців») стати більш відповідальною та ефективною (у 2015 р. в це вірили 11% опитаних, а у 2016 р. – лише 7%); більшість респондентів (57% в обох опитуваннях) були переконані у неможливості позитивних змін в державі [9].

Рівень довіри українців до органів влади та владних дій значно виріс, про що свідчать актуальні результати соціологічних досліджень. Так, за даними соціологічної групи «Рейтинг» (серпень 2022) три чверті українців (74%) оцінюють напрям розвитку країни як правильний. Лише 13% вважають, що країна рухається у неправильному напрямку, стільки ж – не змогли відповісти. Після незначного падіння у травні, показники стабілізувались¹ [24].

За результатами опитування, проведеного дослідницькою компанією Gradus Research² щодо міграції та соціально-політичних настроїв під час повномасштабної війни Росії проти України, 68% українців оцінюють дії влади України від початку розв'язаної Росією війни як ефективні. Окрім цього, 72% респондентів вважають ефективними дії влади у царині військового захисту країни від агресора. Щодо економічного регулювання, то майже половина опитаних (47%) вважають, що дії держави у цьому напрямку є ефективними. Гірша оцінка дій влади в контексті допомоги громадянам, які втратили роботу та дохід під час війни (лише третина (31%) оцінила ці дії як ефективні), а 44% вважають їх неефективними [25]. Найвищий рівень довіри українців спостерігався до Збройних сил України (62% опитаних) та Президента України (49% опитаних). Слід зазначити, що за рік повномасштабного вторгнення ситуація з довірою тільки покращилася. За результатами комплексного дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг»³

¹ Аудиторія: населення України віком від 18 років, в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Результати зважені з використанням даних Державної служби статистики України. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, типом поселення. Метод опитування: САП (телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера), випадкова вибірка мобільних телефонних номерів. Помилка репрезентативності з довірчою імовірністю 0,95 – не більше 3,1% (17–18 серпня 2022 р.; n=1000).

² Опитування проведено методом самозаповнення анкети в мобільному додатку на замовлення Єврокомісії та у партнерстві з Центром економічного відновлення. Онлайн-панель Gradus відображає структуру населення міст з кількістю мешканців понад 50 000 у віці 18–60 років за статтю, віком, розміром населеного пункту та регіоном (20–22 травня 2022 р.; n=2083).

³ Аудиторія: населення України віком від 18 років, в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Результати зважені з використанням даних Державної служби статистики України. Для проведення дослідження було здійснено три етапи: 1) кількісне опитування методом САП на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів (6–7 лютого 2023 р.; n=1000; вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення; помилка репрезентативності з довірчою імовірністю 0,95 –

довіра до Збройних сил України росла з 65 до 97%, до Президента – з 36 до 90% [23].

Що є особливо важливим у плані накопичення і подальшого примноження соціального капіталу, так це те, що відбулися значні зміни на рівні цінностей і ціннісної свідомості українців, а також на рівні громадянської ідентичності. За відносно незначний проміжок часу з моменту початку повномасштабного вторгнення Росії, українське суспільство набуло виразної ціннісної гомогенності (раніше були помітні регіональні відмінності). Загалом спостерігається динаміка у бік цінностей самовизначення та відкритості до змін. Традиційно домінують універсалізм та доброта. На високому рівні залишилися конформність і на протигагу їй самостійність. Також значимими є цінності безпеки і традиційності. За рік дещо зросли значення цінності традиційності, гедонізму, стимуляції та особливо самостійності. Традиційно цінності самостійності, багатства та гедонізму притаманні більше молоді. На протигагу їм у середній та особливо у старшій вікових групах більш схильні до консервативних цінностей (традиційності та конформізму). Натомість такі цінності як самостійність, універсалізм, доброта, безпека та досягнення притаманні представникам усіх вікових категорій. Якщо для чоловіків значно вищими є цінності стимуляції, досягнення та багатства (влади), то для жінок – безпеки, традиційності, конформізму, універсалізму і доброти [24]. За рік повномасштабного вторгнення, спостерігається посилення актуальності і значущості загальноприйнятих норм та цінностей. На думку експертів Соціологічної групи «Рейтинг», саме тому амонійні настрої не набули масового поширення, більш того, спостерігається зворотна тенденція, адже кількість тих, у кого переважає аномійний стан (стан деморалізованості) зменшилась з 72 до 48% [23].

З рік повномасштабного вторгнення, відбулися зміни і в національній самоідентифікації: абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадянина України (порівняно з 2021 роком показник зріс з 76 до 94%). Половина ідентифікують себе європейцями (подвійний ріст). Окрім того, фіксується значне зростання суспільної самооцінки. Більшість опитаних оцінили положення України вище середнього – 4,6 балів з 7 максимальних, що в 1,5 рази вище показника 2021 року. Дві третини опитаних оцінили майбутні перспективи України на найвищому рівні [23].

Згуртованість українців у ставленні до державних інституцій, високий рівень довіри до них, а також консолідація на рівні уявлень,

не більше 3,1%); 2) онлайн опитування методом CAWI (Computer Assisted Web Interviewing) здійснено на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів, на платформі Rating Online. (10–13 лютого 2023 р.; n = 600; помилка репрезентативності – не більше 4%); 3) фокус-групове дослідження з проведенням трьох онлайн фокус-групових дискусій з респондентами з 23 міст і містечок України (4–5 лютого 2023 р.; n = 26)

цінностей, соціальної (національної) ідентичності, призвели до консолідації на рівні соціальних дій, слугували плідним ґрунтом для розвитку соціальної і, зокрема, громадянської активності.

Громадянська активність, з соціологічної точки зору, розглядається як особливий тип активності соціальної. На індивідуальному рівні громадянська активність проявляє себе як усвідомлене, творче ставлення до суспільно-політичної, трудової діяльності, що сприяє гармонійному розвитку особистості та її повноцінної (само)реалізації як громадянина [1, с. 21; 17]. Громадянська активність груп та організацій проявляє себе в усвідомленій і цілеспрямованій соціальній включеності з метою захисту та/або розширення своїх економічних, політичних, соціальних та інших прав і свобод [14]. Акторів громадянської активності відрізняє високий рівень особистісної і соціальної відповідальності, розвинені навички відстоювання прав та інтересів, не виходячи за рамки моральних та правових норм [5; 10; 22].

За даними, представленими в межах проекту «Science at risk» – цикл лекцій «Україна та Харківщина у воєнний час: вустами науковців» однією із залучених експертів-лекторів, кандидаткою політичних наук Юлія Біденко, попри те, що громадський сектор зазнав значних фінансових проблем з початком повномасштабного вторгнення Росії, все ж таки, очевидними є і значні позитивні зміни на цьому тлі. На думку експертки, неочікувано висока резистентність України, як здатність протистояти ворогові, багато у чому базується і тримається на функціонуванні та активності громадських об'єднань.

Попри розповсюджені стереотип про слабкість громадянського суспільства в Україні, дані свідчать про інше: Україна має досить високий індекс сталості громадянського суспільства (Civil Society Organisations Sustainability Index – CSOSI). Цей індекс дорівнює 3,2 (за 7-ми бальною шкалою)⁴ і є найвищим (і значно вищим) серед всіх пострадянських країн, а також є цілком нормальним у розрізі країн світу, таким що співвідноситься з індексами країн ЄС. Індекс сталості організацій громадянського суспільства було розроблено у 1997 р. для аналізу ситуації у Центральній, Східній Європі і Євразії, сьогодні він охоплює 74 країни світу. До розрахунку індексу входять показники за наступними аспектами діяльності громадянських організацій: (1) Правове середовище; (2) Організаційна спроможність; (3) Фінансова стійкість; (4) Адвокація; (5) Надання послуг; (6) Секторальна інфраструктура; (7) Публічний імідж [13].

Підкреслимо, що зазначений показник характеризує ситуацію до повномасштабного вторгнення Росії. Втім, є всі підстави стверджувати,

⁴ Специфіка інтерпретації: чим ближчим є індекс до 1 – тим більш сталим є громадянське суспільство і навпаки. Дослідження розроблено Агенством США з міжнародного розвитку (USAID) і впроваджується організацією FHI360 разом з Міжнародним центром з некомерційного права (ICNL). Виконавцем проекту в Україні є УНЦПД (Український незалежний центр політичних досліджень).

що після повномасштабного вторгнення ситуація не погіршилася. Українці почали гуртуватися не тільки на основі діяльності громадських організацій, але і без їх участі, на підставі спільних цілей цінностей, прагнень і потреб. Вони самоорганізуються у групи, які допомагають прибирати наслідки бомбардувань, готувати їжу для ТРО, облаштовують підвали будинків під бомбосховища, безкоштовно перевозять людей містом і за його межами, опікуються самотніми людьми похилого віку, покинутими (загубленими) домашніми тваринами тощо [8, с. 124; 10; 22]. Люди, які залишилися вдома, доглядають за тваринами і рослинами сусідів, які поїхали. При цьому, рівень довіри проявляє себе у раніше небачених практиках. Наприклад, люди, які маже не спілкувалися раніше, залишають один одному ключи від свої помешкань.

Набувають значного розширення волонтерські мережі та масштаби їх діяльності [12, с. 7; 21, с. 170]. Ті з них, які сформувалися ще на початку російсько-української війни у 2014 р., та вже тоді допомагали військовим, ветеранам, переселенцям з Криму та Донбасу, на момент початку повномасштабного вторгнення Росії вже мали контакти, знали, як діяти, дуже швидко зорієнтувалися, що і як їм робити. До їх діяльності доєднуються люди, які втратили роботу, бізнесмени, чий бізнес не здатен працювати під час війни, і просто небайдужі громадяни, яких активували воєнні події і умови, які мають час, бажання і сили на таку діяльність.

Дещо доповнюючи згадувану вище Ю. Біденко, виділимо наступні вектори громадянської активності, характерні саме для воєнного часу: матеріальна та інша підтримка Збройних сил України і Сил територіальної оборони; гуманітарна підтримка населення на найбільш вражених агресором територіях; забезпечення евакуації і влаштування евакуйованих на нових місцях; благодійність, донати, фінансова підтримка різноманітних ініціатив у боротьбі з ворогом та на користь перемоги; усунення наслідків бомбардувань; документування злочинів агресора; журналістський супровід війни і журналістські розслідування; протидія інформаційному впливу з боку агресора (участь у загонах, так званої «кібер-армії» тощо); інформування Служби безпеки України про розташування ворога і об'єктів ворожої техніки, про випадки колабораціонізму тощо [10; 22].

Важливо зауважити, що практики громадянського згуртування і громадянської активності мають місце не тільки серед тих українців, які залишилися в Україні, але й серед тих, які вимушені були виїхати закордон. Вони також самоорганізуються та/або приєднуються у існуючі волонтерські рухи, організації, об'єднання, групи в соціальних мережах і месенджерах для допомоги Україні та українцям, а також створюють нові.

Аналіз соціальних мережах (Facebook, Telegram) українських біженців, проведений ГО «Інститут молоді» 5–17 квітня 2022 року, виявив яким чином українці, перебуваючи за кордоном (Польща, Литва, Чехія, Словенія, Франція, Німеччина, Італія), долучаються до допомоги Україні [10]:

- інформування про події в Україні, героїчні вчинки українських воїнів;
- просування ініціативи публікування на сайтах тільки українською мовою;
- повідомлення про громадські заходи, акцій на підтримку України («Мирна хода» тощо), залучення до таких акцій учасників Інтернет-груп;
- створення українських спільнот для спілкування та допомоги українцям;
- організація та проведення флешмобів на підтримку України, які надалі перетворюються на потужні фандрайзингові арт-проекти (флешмоб «Мотанка Свободи» у Франції та ін.);
- створення, розповсюдження та підписання петицій, зокрема щодо заборони у країнах ЄС російських мітингів або інших подібних заходів, російської воєнної символіки тощо;
- організація збору коштів на допомогу українській армії;
- виготовлення і продаж товарів з українською символікою, українських страв (вареники тощо);
- організація збору та перевезення гуманітарної допомоги до України, грошові збори на підтримку захисників України, біженців тощо;
- збір та сортування речей першої необхідності для українців, які постраждали від війни, а також для військових (спальні мішки, продукти з довгим терміном придатності, засоби гігієни, джгути та медикаменти тощо);
- супровід і поселення українських переселенців, надання допомоги у центах для біженців, координація діяльності волонтерів, допомога з перекладом;
- проведення навчальних занять для дітей українських біженців, допомога у адаптації та інтеграції до нових умов життя.

Попри наявний сплеск громадянської активності та високу згуртованість громадянського суспільства, експерти прогнозують поступове зниження показників, зокрема, у повоєнний період, що пов'язане з банальним виснаженням українців. Відповідна тенденція спостерігається вже зараз. Попри це, наш погляд на ситуацію є більш оптимістичним, оскільки ми оцінюємо її саме крізь призму накопичення соціального капіталу. По-перше, нікуди не подінеться набута ціннісна гомогенність, єдність національної ідентичності, тотальне визнання і підтримка Європейського вектору розвитку країни. По-друге, навіть якщо активна залученість громадян до суспільних справ знизиться, отримані та встановлені зв'язки залишаться. Бо саме тому ми і говоримо про соціальний «капітал», а не, наприклад, про соціальну «мережу», чи щось подібне, адже капітал складається з раніше виробленого «продукту» і має властивість залишатися у вже накопиченому обсязі досить довгий проміжок часу.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, зауважимо, що вже на перших етапах повномасштабного вторгнення Росії в Україну, на тлі значного підвищення громадянської активності (індивідуальної, групової, організаційної),

відбулося не тільки відновлення, але й утворення численних нових зв'язків і стосунків між громадянами та їх об'єднаннями. Ці зв'язки є «новими» не тільки тому, що об'єднали нових людей (раніше не залучених до громадянської активності), але й тому, що набули нових форм реалізації. Утворені зв'язки надали потужного імпульсу процесу соціальної капіталізації, значного посилення соціального капіталу як окремих індивідів і груп, так і всього українського суспільства. Цей капітал не є соціальною і громадянською активністю як такою, він містить ресурси і потенціал такої активності. Навіть якщо активні дії громадян та їх об'єднань в певні періоди часу будуть знижуватися, у разі виникнення необхідності (загострення старих або виникнення нових соціальних проблем тощо), накопичений соціальний капітал завжди буде слугувати надійною основою для швидкого та ефективного згуртування і соціальної консолідації громад і суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Барабаш В., Глібова Л. Формування громадянської активності студентів у процесі викладання соціально-гуманітарних дисциплін. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2018. № 5. С. 19–36.
2. Гірман О. Соціальний капітал як ресурс регіонального розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4(35). С. 62–69.
3. Гончаров О., Тукан В. Соціальний капітал в контексті ефективного державного управління. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : Економіка*. 2017. Вип. 17. С. 25–32.
4. Грицаєнко М. І. Місце соціального капіталу у формуванні та об'єднанні територіальних громад. *Бізнес Інформ*. 2017. № 8. С. 116–123.
5. Громадські організації та активісти під час війни: стан та перспективи. Результати опитування громадських активістів з 04.04.2022 по 07.04.2022 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dkriv> (Дата звернення: 19.10.2022).
6. Губа М. І. Соціальний капітал як чинник розвитку громад. *Таврійський науковий вісник. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2021. № 1. С. 15–19. DOI: <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.1.3>
7. Демків О. Соціальний капітал українського суспільства: сильні та слабкі капіталогенерувальні структури. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 4. С. 3–21.
8. Демчук В. Дайджест опитувань U-Report: I квартал 2022 р. (нац. кіно, цифрові професії, молодь в умовах війни: безпека та волонтерство, фінансова допомога). *Український соціум*. 2022. № 1. С. 123–134.
9. Динаміка рівня довіри соціальним інститутам і органам влади наприкінці 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/20.pdf> (Дата звернення: 29.05.2023).
10. Досвід волонтерських рухів, способів об'єднання, підтримки та напрямів допомоги, довкола яких об'єднуються українці за кордоном [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dlszs> (Дата звернення: 29.05.2023).
11. Єлісєєва Л. Методологічні підходи до аналізу соціального капіталу як економічного інституту на мікро-, макrorівнях та економічних наслідків

синергії кооперативної взаємодії. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. № 2, 26 (Jun. 2021). С. 24–33. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-24-33>.

12. Жужа Л. О. Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2016. 19 с.

13. Індекс сталості організацій громадянського суспільства CSOSI – 2017–2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dkrtq> (Дата звернення: 29.05.2023).

14. Костенок І. Громадянська активність на місцях як один з індикаторів інтенсивності муніципальних процесів: український вимір [Електронний ресурс]. Державне управління: удосконалення та розиток. 2012. №10. Режим доступу: <http://surl.li/hlgav> (Дата звернення: 29.05.2023).

15. Краєвська О. Г. Самоорганізація населення в контексті розвитку соціального капіталу України. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4(42). С. 143–159.

16. Нечітайло І. С., Борюшкіна О. В. Роль самоорганізації у процесі формування громадянського суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. 2021. № 92. С. 95–102. DOI: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.92.9>

17. Равчев О. М. Громадська активність особистості як особлива форма суспільної взаємодії. *Наукові часописи Університету. Серія 12 : Психологічні науки*. 2015. Вип. 2(47). Режим доступу: <http://surl.li/hlgcb> (Дата звернення: 29.05.2023).

18. Руда Т. В. Соціальний капітал як елемент забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/bddvu> (Дата звернення: 29.05.2023).

19. Серета Ю. В. Соціальний капітал в Україні та інших країнах Європи: легітимність агрегованого конструкту. *Український соціум*. 2013. № 4(47). С. 81–97.

20. Серета Ю. Український парадокс: сильне громадянське суспільство – слабкий вплив на владу. Як змінити ситуацію? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dkrjv> (Дата звернення: 29.05.2023).

21. Сидоренко С. В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 167–174.

22. Скажи їм дякую: 10 благодійних організацій, які наближають нас до перемоги [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dksux> (Дата звернення: 29.05.2023).

23. Соціологічна група Рейтинг. Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/fajle> (Дата звернення: 29.05.2023).

24. Соціологічна група Рейтинг. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dkrki> (Дата звернення: 29.05.2023).

25. Українці високо оцінюють ефективність дій влади від початку війни. Результати опитування дослідницької компанії Gradus Research [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/dkrle> (Дата звернення: 29.05.2023).

26. Putnam R.D. The Prosperous Community, Social Capital and Public Life. *The American Prospect*. 1993. Vol. 4. № 13. Pp. 35–42.

Nechitailo I. S., Boriushkina O. V. Increase of civic activity and social capitalization: justification of the interdependence (on the example of Ukrainian society in the conditions of a Russia's full-scale invasion)

The article is devoted to consideration of the trends that became actualized in Ukrainian civil society with the beginning of the full-scale invasion of Russia, and testify to certain shifts in the process of social capitalization (the transformation of existing social ties into social capital). The purpose of the article is to theoretically understand and substantiate the interdependence of the civic activity strengthening and social capitalization, using the example of Ukrainian society in the conditions of a full-scale war between Russia and Ukraine. The authors note the expediency of using the term "social capitalization", which emphasizes the non-constancy of social capital, its forms and state, and focuses attention on the importance, in fact, of the process of social capital accumulation. As an empirical base, the results of research conducted at the first stages of Ukraine's stay in full-scale war conditions by Ukrainian analytical centers and organizations (Sociological group "Rating", "Gradus Research", etc.) are used. Based on these data, a high level of unity of Ukrainians and trust in state institutions, consolidation at the level of ideas, values, national identity, and at the same time also at the level of social actions, which leads to the development of civic activity, is proven. It is concluded that against the background of a significant increase in civic activity, the formation of numerous connections between citizens and their associations is taking place. According to the authors, these connections give a powerful impetus to the process of social capitalization. It is noted that even if the active actions of citizens and their associations will decrease in certain periods of time, in the event of new problems, the accumulated social capital will always serve as a reliable basis for the rapid cohesion and social consolidation of communities and society as a whole.

Key words: *civil society, civic activity, social capital, social capitalization, Russian-Ukrainian war.*